

Aika kielitieteellisen tutkimuksen kohteena

J o h a n n a V i i m a r a n t a

Aika on kielen näkökulmasta toisaalta taustakategoria sellaisille kielitieteellisille ilmiöille kuin aikamuodot ja aspektuaalisuus, toisaalta taas abstrakti asia, josta puhutaan paljon. Pystymme mittaamaan aikaa ja huomaamaan sen etenemisen vanhenemisesta ja vuorokauden- sekä vuodenajoista, mutta keinomme hallita aikaa ovat huomattavasti vähäisemmät kuin kielenkäytön perusteella voisi olettaa.

Aikamuodot ja aspekti

Aikamuotojen tehtävä kielessä on mahdollistaa eri tapahtumien ja tilojen välisten aikasuhteiden ilmaiseminen. Slaavilaisissa kielissä on aikamuotojen lisäksi aikasuhteiden ilmaisemisessa käytössä verbiaspekti eli järjestelmä, jossa aspektikategoriattomien kielten kuten mm. suomen ja englannin yhtä verbiä vastaa useimmiten kaksi eri verbiä, joista toista (ns. imperfektiivisen aspektin verbiä) käytetään mm. puhuttaessa tekemisestä yleensä ja toista (ns. perfektiivisen aspektin verbiä) mm. kuvattaessa tekemistä kokonaisuutena. Aspektuaalisuutta eli puhujan suhtautumista aikasuhteisiin ja tapahtumien keston ilmaistaan kuitenkin eri keinoin sellaisissa kielissä, joissa verbiaspektin kieliopillista kategoriaa ei ole. Esimerkiksi suomeksi voidaan

hyppimisen lisäksi niin *hypähtää*, *hypähdellä* kuin ehkä jopa *hypiskelläkin*.

Aikasuhteita voi analysoida puheajan ja viittausajan/-aikojen avulla (Reichenbach 1947). Puhehetki on se konkreettinen, toistumaton hetki, jolloin kieltä käytetään. Tämä hetki voidaan sijoittaa jatkuvasti etenevälle aikajanalle, jonka oletetaan länsimaisen kulttuurin kuvauksissa yleensä menevän vasemmalta oikealle kirjoitusjärjestelmän lukusuunnan tavoin. Puhuessaan kielenkäyttäjä viittaa yhteen tai useampaan aikajanalla menneisyydessä, nykyhetkessä tai tulevaisuudessa olevaan ajankohtaan. Nämä viittausajat voivat olla luonteeltaan joko hetkellisiä tai koostua pitemmistä ajanjaksoista. Toisaalta myös aikajanalla sijaitsevat tapahtumat ja tilat eroavat luonteeltaan toisistaan. Aikajanalle sijoitettuna eri hetkien ainutlaatuisuus korostuu, koska sama hetki ei tällaisen ajattelun mukaan voi palata. Kuitenkin aikamuotojen kieliopillinen kategoria korostaa ajallisten suhteiden toistuvuutta, koska tietyn aikamuodon (tai aikamuodon ja aspektin yhdistelmän) käyttö vastaa tietynlaisia ajallista suhdetta. Erilaisia kulttuureja ja ajattelutapoja kuvastaa aikajana-ajatuksen olemassaolo tai sen puuttuminen sekä erilaiset versiot ajan suunnasta ja sen mahdollisesta muunlaisesta kuin suoraviivaisesta (mm. syklistä) suuntautumisesta. Toisaalta samassakin kielessä näkyy usein piirteitä useanlaisista ajan ymmärtämisen tavoista. Tämän tutkimisessa pelkkä aikamuotokategoria ei ole kovin todistusvoimainen. Sen lisäksi kannattaa tutkia sitä, millaisia rakenteita ajasta puhuttaessa käytetään ja mitä merkityksiä aikaan liitetään.

Aikasanojen käyttäytyminen

Puhetta ajasta voi tutkia ns. aikasanojen kautta. Suomessa aikasanoja ovat mm. *aika, tunti, joulukuu, keskiviikko, hetki*. Kyseessä ovat siis sellaiset substantiivit, jotka merkitsevät tiettyä ajan yksikköä Aikasanojen kielipillisen käyttäytymisen tutkimisella saadaan tietoa siitä, millaisiin rakenteisiin tietty sana osallistuu ja mitä merkityksiä näin muodostuu. Tämä tieto ei suinkaan ole itsestään selvää, koska eri sanat voivat yllättävänkin paljon erota siinä, mitä rakenteita niiden yhteydessä tyypillisesti käytetään, vaikka varsinaista kielipillistä estettä muidenkaan rakenteiden käytölle ei olisi.

Ajan ilmaukset varioivat rakenteellisesti voimakkaasti mm. venäjässä. Kysymykseen *milloin* voi olla vastauksena rakenne, jossa käytetään prepositiota *v* akkusatiivin kanssa (*v pjatnitsu*), *v* prepositionaalin kanssa (*v marte*), pelkkää akkusatiivia ilman prepositiota (*každuju subbotu*) tai pelkkää instrumentaalia ilman prepositiota (*rannim letom*). On pitkälti sana- tai fraasikohtaista, mikä tai mitkä edellä mainituista rakenteista kelpaavat tietyn asian ilmaisemiseen. Variaatio ei siis ole vapaata, mutta ei myöskään täysin säännöin kuvattavissa. Eri rakenteiden jakauma ei ole selitettävissä millään loogisilla kategorioilla. Toisaalta sama tendenssi eli eri sijamuotojen ja/tai prepositioiden vaihtelu aikasanojen kanssa koskee monia muitakin kieliä, sanotaanhan suomeksikin *maanantaina* mutta *joulukuussa* ja englanniksi *on Monday, in December*. Ajan ilmaukset ovat kielen paljon käytettyjä osia, ja siksi on luonnollista, että niissä esiintyy runsaasti poikkeuksellisuutta. Nimenomaan frekvenssiltään suurilla kielen osilla epäsäännöllisten elementtien säilyminen on tyypillisempää kuin harvemmin käytetyillä, jotka muuttuvat analogian vaikutuksesta helpommin säännöllisiksi.

Aikasanojen käyttäytymisen kuvaaminen nostaa esille kysymyksen siitä, miksi tietyn kielen aikaan liittyvät rakenteet ovat sellaisia kuin ovat. Venäjässä rakenteiden erityispiirre ei siis ole niinkään se, että tietyn aikasanon kanssa

käytettävät rakenteet vaihtelevat sana sanalta. Pikemminkin erikoista on se, että aikasanojen esiintyminen erilaisissa ajankohtaa ilmaisevissa rakenteissa on niin suuresti vaihtelevaa eikä täysin kuvattavissa kielipillisten rakenteiden merkitysten avulla. Aikasanojen käyttäytymisen tutkimus tuo mukanaan myös fraseologisen näkökulman. Aikasanojen kanssa toistuvat tietyt verbit ja muut sanat. Ajan ilmaukset ovatkin venäjässä, suomessa ja epäilemättä myös monissa muissa kielissä hyvin voimakkaasti fraseologisoituneita. Tämä tarkoittaa, että niissä tietyn fraasin kokonaismerkitys on enemmän tai muuta kuin sen osien summa.

Tutkittaessa aikasanojen yhdistymistä verbeihin fraseologinen ulottuvuus tulee entistäkin selvemmäksi. Varsinkin sellaisessa kielenkäytössä, joka ei itsetietoisesti tavoittele kielellistä erikoisuutta vaan pikemmin pyrkii tarkkaan mutta neutraaliin faktojen ilmaisuun, aikasanojen kanssa käytettävissä verbeissä on vähän variaatiota eli samat verbit toistuvat. Käytettävät verbit eivät kuitenkaan itsessään ole välttämättä sävyllään neutraaleja. Ne voivat vaikuttaa hyvinkin ekspressiivisiltä, mutta fraseologisessa liitossa aikasanon kanssa niiden sävy laimenee. Voisi kuvitella, että ilmaukset tyyppiä *vremja bežit* 'aika juoksee' tai *vremja podžimajet* 'aika painostaa' olisivat kovinkin ekspressiivisiä, mutta kyseessä on vain idiomaattisesti vakiintunut keino ilmaista nopealta tuntuva ajan kulkua. Sama koskee ilmauksia tyyppiä *vremja grjadjot* 'aika koittaa' tietyn ajanjakson alun merkityksessä tai *vremja zaletšivajet rany* 'aika parantaa haavat' melko kevyesti käytettävänä hokemana. Suomessa on vastaavia suomea tuntemattoman näkökulmasta kuvaannollisia fraaseja, kuten *aika kuluu, ajan kanssa* tai *tappaa aikaa*.

Vaikka paljon käytetyt aikasanot ja verbien yhdistelmät olisivatkin voimakkaasti fraseologisoituneina pääsääntöisesti tyyliltään neutraaleja, herää kysymys, miten ja miksi ne ovat muodostuneet sellaisiksi kuin ovat, ja kertooko tämä jotain tietyn kielen puhujien maailmankuvasta ja käsitteistyksestä. Osa ajasta puhuttaessa käytettävistä fraaseista on kielestä toiseen levin-

neitä kansainvälisiä lainoja. Mm. paljon toistettu *aika on rahaa* (venäjäksi *vremja – dengi*) on peräisin Benjamin Franklinilta 1700-luvulta. Monilla muilla aikaan liittyvillä eri kielissä esiintyvillä fraaseilla on latinankielinen esikuva, tai sitten ne ovat peräisin Raamatusta. Tällaiset kansainväliset aikaan liittyvät lentävät lauseet eivät kerro tietyn kielen puhujien ajattelusta, vaan pikemminkin yleisemmistä tendensseistä eli siitä, miten vieraskaan elementti väitteineen ajan toiminnasta ei tunnu yhtenäistyneessä länsimaisessa ajattelussa vieraalta. Pitempiä fraaseja luotettavampia tietyn kielen aikakäsityksen osoittajia ovatkin nimenomaan lyhyemmät elementit eli aikasanat ja verbin äidinkielen puhujan näkökulmasta neutraalit yhdistelmät. Niitä tutkittaessa eri kielistä voi löytää toisistaan poikkeavia lainalaisuuksia ja herkutella ajatuksilla niiden todistusvoimasta muinaisen naiivin kielenpuhujan ajattelun kuvastajana. Myös eri kielten valikko aikasanoiden suhteen on kiehtova vertailukohta, koska näennäisesti vastaavien aikasanoiden rajat eivät ole eri kielissä samat.

Kieli ilman aikaa?

Ajatus kielestä ja samalla ajattelutavasta, jossa aika ei olisi yhtä keskeinen kuin meillä tai jossa aikaa ei jopa tarvitsisi ollenkaan ilmaista, on nykyihmiselle vapauttavuudessaan kiehtova. Todisteita tällaisesta mahdollisuudesta on etsitty eksoottisista kielistä. Kuuluisin väite ajattomasta kielestä on hopi-intiaanien parista, joiden kielen Benjamin Whorf väitti 1930-luvulla kirjoitetuissa artikkeleissaan (1946, 1956) olevan kokonaan ilman aikakategoriaa (mm. aikamuotoja). Väite on hopin suhteen sittemmin todistettu vääräksi (mm. Malotki 1983), mutta legenda on jäänyt elämään.

Millainen sitten olisi kieli, jossa ei olisi aikakategoriaa? Onko se kieli ilman aikamuotoja eli verbien eri muotoja erilaisten aikasuhteiden ilmaisemiseksi? Verbien taivutus tai muut keinot verbin muokkaamiseksi niin, että siitä tai sen yhteydessä käytettävistä sanoista näkyy käytetty aikamuoto (tai muu käyttötarkoitukseltaan vas-

taava kategoria) ei suinkaan ole välttämätöntä aikasuhteiden ilmaisemisessa. Sen sijaan että sanomme *eilen satoi/tänään sataa/huomenna sataa* voisimme aivan yhtä hyvin sanoa jotain tyyliin *eilen sade/tänään sade/ huomenna sade* tai *yksi päivä sitten sade/ tämä päivä sade/yksi päivä jälkeen sade*. Tämä esimerkki tuo esille kaksi keskeistä asiaa. Ensinnäkin aikasanat ovat yksinkertaisia aikasuhteita ilmaistaessa yhtä tehokkaita kuin verbitkin (ja sitä paitsi eri sanaluokkien ero on muutenkin veteen piirretty viiva (ks. Wierzbicka 1986)). Toiseksi kaikki tarvittavat aikasuhteet ovat ilmaistavissa riippumatta kielessä olevista aikamuodoista. Suomeksi voidaan puhua tulevaisuudesta, vaikka kielessämme ei olekaan omaa muotoa futuurille (ruotsalaisperäinen ”tulee tekemään” -rakenne toimii tosin joskus futuurin funktiossa). Samoin venäjässä ei ole kaikkia samoja aikamuotoja kuin monissa länsimaisissa kielissä, mutta sen menneisyydessä tapahtuneiden tapahtumien aikasuhteiden kuvausjärjestelmässä on silti kaikki välttämättömät osat. Kieli ilman aikamuotoja on täten täysin ajateltavissa oleva, sellaisia kieliä voi olla olemassa – ainakin jos aikamuodon kategoria määritellään tiukasti.

Aikasanat sen sijaan ovat tarpeen Yleinen sana tyyppiä *aika* tai *vremja* ei ole välttämätön, koska sitä käytetään useiden muiden aikasanoiden synonyymina ja sen lisäksi abstraktissa merkityksessä. Myöskään kaikki ne aikasanat, jotka löytyvät tuntemistamme kielistä, eivät ole välttämättömiä, koska tarve kategorisoida aikaan liittyviä yksiköitä voi olla eri kulttuureissa erilainen. Täysin aikasanatonta kieltä on kuitenkin vaikea kuvitella. Tämähän tarkoittaisi käytännössä, että ko. kulttuurissa ihmiset eivät tarvitsisi ollenkaan kykyä neuvotella asioista tai sopia yhteistyön ajankohdista, eikä heillä olisi tarvetta puhua vuorokauden- ja vuodenaajoista.

Venäjän ja suomen eroja

Ajan ilmausten muodoista voi päätyä rohkei-siinkin johtopäätelmiin, jos haluaa uskoa itse muotojen todistusvoimaan. Vertailtaessa suomen

ja venäjän ajan ilmauksia tulee esille muutamia näiden kielten kuriositeetteja. Hieman tarkoitushakuisesti yksinkertaistaen on erityisen helppo tehdä kulttuurisia johtopäätöksiä varsinkin kelloaikojen ilmaisemisen ja ehtimiseen liittyvien rakenteiden osalta.

Suomeksi sanotaan *neljältä, viisi/viittä yli neljä, kymmentä vaille viisi* ja venäjäksi *v tšetyre, pjat minut pjatogo, bez desjati pjat*. Näiden ”loogisuutta” ajatellen (mitä äidinkielen puhuja kuitenkin tuskin koskaan tiedostaa tai edes kysyittäessä hyväksyy) voisi olettaa, että koska suomalainen puhuu tasatunneilla tapahtuvista asioista käyttäen rakennetta, jossa ablatiivi osoittaa ikään kuin lähdön joltakin pinnalta, niin ko. ajan ilmaus siis olettaa, että kello neljä on se alkukohta, josta (jolta) lähtien jotain voi tapahtua, ei ainakaan aiemmin. Sen sijaan samaa tarkoittava venäjän *v tšetyre* on kieliopilliselta muodoltaan *v* + akkusatiivi eli osoittaa sisään menon tiettyyn säiliöön, tässä tapauksessa neljään. Tämän voisi olettaa osoittavan, että tarkoituskello on, että kyseessä oleva tapahtuma todella tapahtuu viimeistään klo 16.00 tai 4.00. Ajatus on siis täysin päinvastainen suomen rakenteeseen verrattuna. Toisaalta suomen *vaille/yli*-rakenteissa puuttuva tai lisää tuleva minuuttimäärä voi olla nominatiivissa tai partitiivissa (*kymmenen yli* tai *kymmentä yli, viisi vaille* tai *viittä vaille* – tosin kaikki lukusanat eivät tunnu käyttäytyvän tässä suhteessa samalla lailla – esim. *?kymmenen vaille*). Näin ollen suomeksi tasatunnista puuttuva tai siihen lisättävä minuuttimäärä voidaan ilmaista joko neutraalin nominatiivisesti tai puuttuvuutta korostavalla partitiivilla. Venäjäksi ”vaille” on kellonajoissa puolestaan tietyn minuuttimäärän puuttumista tasatunnista, esim. *bez pjati pjat* ’viittä vaille viisi’ tarkoittaa kirjaimellisesti ”ilman viittä viisi”. ”Yli” voidaan taasen nähdä tietyn minuuttimäärän ottamista seuraavasta tunnista, esim. *pjat minut šestogo* ’viisi yli viisi’ merkitsee oikeastaan ”viisi minuuttia kuudennessä”. Vailleolo on siis venäjässä puuttumista täydestä ja tasatunnin yli meneminen seuraavasta tunnista ottamista. Neutraalia ilmaisutapaa ilman minuuttien puutetta ei venäjässä tässä siis ole.

Toinen esimerkki ovat rakenteet *ehtiä johonkin* ja *myöhästyä jostakin* verrattuna venäjän vastaaviin *uspet kuda, opozdat kuda*. Suomen rakenteissa ehtijä pääsee sisään johonkin, mutta myöhästyjä ei, kun taas venäjässä sisäänpääsy on molemmissa tapauksissa mahdollinen. Vaikuttaako tämä kenties kansallisiin käsityksiimme täsmällisyyden merkityksestä? Leikillisesti voisi ajatella, että kieli vahvistaa tässä kulttuurillisia taipumuksia, ja ehkä myös heijastelee niitä. Edellä mainituilla venäjän tasan kello neljän ja ehtimisen/myöhästymisen ilmauksilla on veikeä suhde, koska vaikka *v tšetyre* ’neljältä’ periaatteessa olettaisi haluttuun säiliöön pääsyn olevan mahdotonta tarkan hetken jälkeen, ehtimistä ja myöhästymistä kuvattaessa käytettävä sama rakenne puolestaan viittaa siihen, ettei säiliön oven kiinnipitämisessä kuitenkin todellisuudessa olla niin kovin tarkkoja. Suomen *neljältä* olisi taasen tarkan muodollisesti tulkittuna vähemmän valikoiva tarkan ajankohdan suhteen, mutta ehtiminen ja myöhästyminen eroaisivat toisistaan sisäänpääsyn mahdollisuudessa.

Joitain kliseisiä huomioita venäjän ja suomen aikamuotojärjestelmien ja aikakäsitysten suhteesta on myös helppo tehdä. Kielissä on eri määrä aikamuotoja ja verbien aspektuaalisuus realisoituu eri tavoin. Venäjän monia muita kieliä vähäisempi määrä aikamuotoja ei kuitenkaan tarkoita, että olisi olemassa aikasuhteita, joita ei voisi venäjäksi ilmaista, tai että venäjä olisi tässä suhteessa kielenä köyhempi. Verbiaspektijärjestelmä kompensoi tehokkaasti menneiden aikamuotojen vähyyttä. Toisaalta suomesta puuttuu kieliopillisesta näkökulmasta futuuri, eikä tämä tee meistä täysin näköalattomia. Kontekstissa preesensin käyttö futuurin merkityksessä johtaa harvoin edes potentiaaliin väärinymmärryksiin. Sellaisissa kielissä, joissa aikamuotojärjestelmä on erityisen monimutkainen (hyvänä esimerkkinä ranska), se on todellisuudessa yksinkertaistunut ja osalla aikamuotojen eroista on lähinnä tyylillisiä funktioita. Myös eri slaavilaiset kielet ovat kehittyneet aikamuotojärjestelmineen ja verbiaspektin kannalta eri suuntiin.

Ajan käsitteistämisen tutkimus

Käsitteistäminen (konseptualisaatio) kuvastaa terminä sitä, miten ihminen ymmärtää tietyn asian tai ilmiön, millaisessa suhteessa se on toisiin asioihin tai ilmiöihin hänen ajattelussaan. Ajattelu ei tarkoita tässä vain tietoista asioiden miettimistä, vaan myös sitä kategorisointia, jota teemme jatkuvasti tiedostamattamme ja haluamattammekin. Ajan käsitteistäminen tarkoittaa siis sitä, mitä aika meistä on ja mihin muihin asioihin se liittyy. Kielitieteen keinoin ajan käsitteistämistä voi tutkia ajan ilmausten avulla. Metodina on toisaalta yksittäisten ilmausten kerääminen ja toisaalta niiden toiminnan tutkiminen kontekstissa (mm. korpusaineistojen avulla). Kieli on keskeinen todistusaineisto ihmisen ymmärrystä käsiteltäessä. Kielessä ja sen eri historiallisissa kerrostumissa näkyy viitteitä sekä siihen, miten tietty ilmiö ymmärretään nyt, että siihen, miten esi-isämme, joiden maailmankuva ei ollut nykyään vallitsevan tieteellisen tiedon mukainen, ovat sen ymmärtäneet. Toisaalta kyse on tiettyjen naiivien käsitysten sitkeydestä – ihmiset ymmärtävät monet heitä ympäröivät ilmiöt perinteisen ajattelun mukaisesti, vaikka olisivatkin periaatteessa tietoisia usein sen kanssa ristiriidassa olevista tieteellisistä käsityksistä. Näin ollen vaikkapa ilmaukset *vremja bežit* 'aika juoksee' tai *vremja podžimajet* 'aika painostaa' eivät kerro siitä, tietääkö niiden käyttäjä ajan fyysikaalista määritelmää vai ei – hänelle tärkeämpää on ihmiskunnan jakama kokemuspohjainen tieto siitä, että sama aikamäärä tuntuu eri tilanteissa erilaiselta. Aikakoneiden ja ajan pysäyttämisen ajatuksen kiehtovuus johtuu nimenomaan tästä.

Yksi keino käsitteistämisen kielitieteelliseen tutkimiseen on käsittemetaphora ja -metonymia-tutkimus. Tässä kognitiivisen kielitieteen suuntauksessa oletetaan, että ihmisen käsitteistämisen prosesseissa keskeisiä ilmiöitä ovat käsittemetaphora (tietyn aihepiirin systemaattinen tarkastelu toisen käsittealueen (domain) piirteiden avulla) ja käsittemetonymia (molemmat käsitteet liittyvät samaan käsittealueeseen). Käsittealueella

tarkoitetaan tässä yleistä käsitystä yhteen liittyvistä asioista.

Aikaan liittyvä yleinen ominaisuus on sen kuvaaminen tilan käsitteiden avulla. Konkreettisimmin tämä näkyy niissä prepositioissa ja sijamuodoissa, joita ajasta puhuttaessa käytetään. Aikaa siis käsitteistetään tilan kautta. Toisaalta tämän perinteisen tulkinnan voi myös kyseenalaistaa. Voidaan kysyä, millä perusteella oletamme, että ajan ja tilan kaksikosta puhuttaessa tila olisi aikaa primaarimpi ilmiö. Eikö toisaalta asian voisi tulkita myös niin, että aika ja tila ovat niin voimakkaasti toisiinsa liittyviä ilmiöitä, että ne saavat samantyyppisiä tulkintoja kielessä? Tulkintaa tilasta primaarimpana alueena tukee kuitenkin sen konkreettisempi luonne, voihan tilan kokea ruumiillisesti huomattavasti aikaa konkreettisemmin. Tilaan liittyvät käsitteet eivät kuitenkaan pysty selittämään kaikkia ajan ilmauksia vaan vain osan niistä. Tilan käsittealue on myös huomattavan laaja. Aika ei käytä kaikkia tilan osia, eikä toisaalta ajan ja tilan välinen käsittealueiden vuorovaikutus ole niin yksinkertaista, kuin millaisena se näyttäytyy tarkasteltaessa pelkästään yksinkertaisia ajan ilmauksia kuten prepositiorakenteita. Toisaalta tilan käsittealuetta käytetään muuhunkin kuin konkreettisen tilan ja ajan ilmaisemiseen. Mm. erilaiset tunnetilat ja fyysiset olotilat käsitteistetään pitkälti avaruudellisina tiloina, joiden sisällä ihminen on. Ihminen näkee oman kehonsa ja mielensä olotilat tiloina, jotka valtaavat hänet tai ainakin alaa hänessä. Suomeksi ollaan mm. *raskaana*, *flunssassa* ja *fiiliksissä*

Totesin väitöskirjassani (Viimaranta 2006) käsittemetaphoratutkimuksen keinoin, että venäjän ja suomen ajan ilmaukset käsitteistetään pitkälti samojen käsittemetaphorien avulla. Käsittemetaphorien nimitykset vastaavat tässä kysymykseen siitä, mitä aika mielestämme on. Näitä metaforia on ajan ymmärtäminen erilaisin tilan käsittein (säiliönä, liikkeenä ajassa, menneisyydestä tulevaisuuteen kulkevana aikajanana, suunnallisena toimijana tai syklinä), resurssina tai aineena, tai itsenäisenä toimijana. Sittemmin olen muuttanut mieltäni metaforakategorioiden suhteen

(Viimaranta 2010), mutta tärkein tutkimustulokseni olikin se, että venäjän ja suomen tavat ajan käsitteistämiseen eivät olennaisesti eroa toisistaan, vaan ajan ilmaukset voidaan selittää samoin käsittemetaforin. Tämä antaa olettaa, että molempien kielten puhujilla keinot puhua ajasta ovat pohjimmiltaan hyvin samankaltaisia vaikka rakenteet vaihtelevatkin. Aika ymmärretään siis tämän tutkimuksen perusteella suomen ja venäjän puhujien keskuudessa samalla lailla, eli ne asiat, joiden kautta aikaa käsitteistetään ja se ymmärretään, ovat samat.

Uutta metodologiaa ajan tutkimuksessa

Miten metaforatutkimuksen tuloksia voi arvioida niiden tieteellisen luotettavuuden kannalta? Tuloksin osuus niissä on melkoinen. Ongelmana ovat olleet sekä aineistot että se, miten ne analysoidaan. Aineistojen kohdalla ongelmana on perinteisesti ollut varsinkin niiden tarkoitushakuisuus: kielestä on löydetty niitä ilmauksia, jotka ovat sopineet ko. tutkijan tulkintoihin, ja vastaavien on jätetty käsittelemättä. Eri tutkijoiden tulokset samasta aineistosta voisivat poiketa ratkaisevasti toisistaan, niin subjektiivista metaforien tulkinta on. Käsittemetaforatutkimuksen heikko kohta onkin sen metodologian kehittymättömyys – vaikka tiettyjen systemaattisten tendenssien huomioiminen on helppoa ja kielellisiä esimerkkejä on kiehtovaa löytää, jäävät huomiot tarkkojen metodien puutteesta subjektiivisiksi ja epätarkoiksi eivätkä ne pysty lopulta kuvaamaan koko aluetta.

Edellä mainittuihin metodologisiin puutteisiin on viime vuosina alettu kiinnittää yhä enemmän huomiota. Ongelmia kompensoimaan on kehitetty kokeellisia menetelmiä, joissa erilaisten tietokoneavusteisten simulaatioiden avulla pyritään pääsemään selville käsitteistämiseen liittyvistä lainalaisuuksista. Daniel Casasanto ja Vyvyan Evans ovat tutkineet etupäässä englannin ja Lera Boroditsky englannin ja mandariinikiinan aikakäsitystä eksperimenttien avulla. Boroditskyn varhaisimmat eksperimentit aiheesta

(2000, 2001) tutkivat koehenkilöiden ajattelua varsinaista ärsykettä edeltävien kuvioiden ja kysymysten (prime) avulla. Tutkimuksenasetteluissa kysyttiin, voiko ihmisten ajan käsitteistämistä hetkellisesti muokata tarjoamalla eksperimentissä uusia tapoja ajan tai paikan ymmärtämiseen. Tavanomaisina tapoina englanninkielisille pidettiin mm. kuukausien järjestäytymistä varsinaisesti tilalliseen järjestykseen liittyvien sanojen *ahead* ja *behind* avulla. Uudet tavat liittyivät tilan näkemiseen ajan kautta tavoilla, joita ei ole englannin järjestelmässä. Tutkimuksen tuloksena todettiin, että ne ajan osat, jotka yleensä käsitteistetään tilan kautta, voivat vielä voimakkaammin tulla sen kautta ymmärretyiksi, mutta ko. kielen käsitteistykselle vieraat elementit eivät vaikuta koehenkilöiden suoritukseen. Toisin sanoen käytettävä kieli voi vaikuttaa siihen, mitä havaitaan.

Boroditskyn (2001) vertailu englannin ja mandariinikiinan välillä osoitti, että kielten erilainen aikakäsitys (englannin horisontaalinen ja mandariinikiinan horisontaalinen ja vertikaalinen) on osoitettavissa eksperimenttien avulla. Boroditskyn tulosten relevanssi on kylläkin kyseenalaistettu, koska kaksikin eri tutkijaryhmää on yrittänyt toistaa hänen tutkimuksensa päätyttyä samoihin tuloksiin (January & Kako 2007; Chen 2007). Boroditsky on sittemmin todistanut väitteensä englannin ja mandariinikiinan aikametaforien perustavanlaatuisesta erosta uusilla eksperimenteillä (Boroditsky, Fuhrman & McCormick 2011).

Useat psykolingvistiset tutkimukset ovat osoittaneet ajan ja tilan käsittealueiden välisen epäsymmetrian. Siinä missä tilan käsittealueelta lainataan ajan ilmauksiin, aikaa ei puolestaan käytetä tilasta puhumiseen (Casasanto & Boroditsky 2008; Merritt, Casasanto & Brannon 2010). Tämä ei sitä paitsi rajoitu pelkkään kielenkäyttöön, vaan pätee myös ajattelussa, jossa ei käytetä kieltä (Casasanto & Boroditsky 2008). Sama tendenssi on havaittu jopa päiväkotikäisillä lapsilla (Casasanto, Fotakopoulou & Boroditsky 2010). Apinoiden ei sen sijaan ole todettu käsitteistävän aikaa tilan käsitteillä

(Merritt, Casasanto & Brannon 2010). Erään tutkimuksen (Casasanto et al. 2004) mukaan englannissa ja indonesiassa kestoja kuvataan useimmiten pituuden kautta, kun taas kreikassa ja espanjassa kesto kuvataan määräksi. Psykologiviestin eksperimentein on lisäksi saatu selville, että siihen, mihin suuntaan aika käsitteistetään liikkuvaksi aikajanalla, vaikuttaa kulttuurissa vallitseva kirjoittamisen suunta (vasemmalta oikealle, oikealta vasemmalle, ylhäältä alas, alhaalta ylös). Totuttamalla ihmiset peililuuntaan myös ajan liikkuminen aikajanalla saadaan käännettyä (Casasanto & Bottini 2010). Kokeellisissa tutkimuksissa on siis saatu selville yksittäisiä seikkoja ajan ja tilan käsitteistämisen suhteesta lähinnä englannin kielessä. Vastaavia

tutkimuksia ei ole tietääkseni tehty venäjän tai muidenkaan kielten puhujilla.

Venäjällä suositun kielellisen maailmankuvan (*jazykovaja kartina mira*) tai naiivin maailmankuvan (*naivnaja kartina mira*) tutkimuksessa oletetaan, että kielen rakenteiden kehitys kertoo siitä, miten ko. kielen naiivi eli asiaa ajattelematon kielenpuhuja käsittää maailman. Tällä kiinnostuksenkohteella on selvä yhteys metafora- ja metonymiatutkimukseen, vaikka se ei käytäkään systemaattisesti metaforan käsitettä käsitteistämismallien selittäjänä eikä oletta, että kyse on nimenomaisesti tietyn asian näkemisestä toisen kautta.

Mitä kieli siis kertoo ajasta? Se kertoo kaiken sen, mitä ajasta ylipäätään tiedämme.

Lähteet

- Boroditsky, Lera (2000), Metaphoric Structuring: Understanding Time Through Spatial Metaphors. – *Cognition* 75 (2000), 1–28.
- Boroditsky, Lera (2001), Does Language Shape Thought?: Mandarin and English Speakers’ Conceptions of Time. – *Cognitive Psychology* 43, 1–22.
- Boroditsky, Lera; Fuhrman, Orly & McCormick, Kelly (2011), Do English and Mandarin Speakers Think about Time Differently? – *Cognition* 118, 123–129.
- Casasanto, Daniel & Boroditsky, Lera (2008), Time in the Mind: Using Space to Think about Time. – *Cognition* 106, 579–593.
- Casasanto, Daniel & Bottini, Roberto (2010), Can Mirror-Reading Reverse the Flow of Time? – *Proceedings of the 32nd Annual Conference of the Cognitive Science Society*. Eds. S. Ohlsson & R. Catrambone. Austin, TX: Cognitive Science Society, 1342–1347.
- Casasanto, Daniel [et al.] (2004), How Deep Are Effects of Language on Thought? Time Estimation in Speakers of English, Indonesian, Greek, and Spanish. <http://www.cogsci.northwestern.edu/cogsci2004/papers/paper575.pdf>.
- Casasanto, Daniel; Fotakopoulou, Olga & Boroditsky, Lera (2010), Space and Time in the Child’s Mind: Evidence for a Cross-Dimensional Asymmetry. – *Cognitive Science* 34, 387–405.
- Chen, Jenn-Yeu (2007), Do Chinese and English Speakers Think about Time Differently? Failure of Replicating Boroditsky (2001). – *Cognition* 104, 427–436.
- January, David & Kako, Edward (2007), Re-evaluating Evidence for Linguistic Relativity: Reply to Boroditsky (2001). – *Cognition* 104, 417–426.
- Malotki, Ekkehart (1983), *Hopi Time. A Linguistic Analysis of the Temporal Concepts in the Hopi Language*. Berlin: Mouton.
- Merritt, Dustin J.; Casasanto, Daniel & Brannon, Elizabeth M. (2010), Do Monkeys Think in Metaphors? Representations of Space and Time in Monkeys and Humans. – *Cognition* 117, 191–202.
- Reichenbach, Hans (1947), *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan.
- Viimaranta, Johanna (2006), *Talking about Time in Russian and Finnish*. Helsinki: Department of

- Slavonic and Baltic Languages and Literatures.
Saatavana myös pdf-muodossa: <http://urn.fi/URN:ISBN:952-10-3291-X>
- Viimaranta, Johanna (2010), O subjektnosti, objektnosti i resursah v metaforah vremeni. – *Russian Linguistics* 34 (1), 41–55.
- Whorf, Benjamin Lee (1946), The Hopi Language, Toreva Dialect. – *Linguistic Structures of Native America*. Eds. H. Hoijer et al. New York: Viking Fund.
- Whorf, Benjamin Lee (1956), *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. New York (NY): Technology Press.
- Wierzbicka, Anna (1986), What's in a Noun? (or: How Do Nouns Differ in Meaning from Adjectives?). – *Studies in Language* 10, 353–389.